

ТАҚРИЗИ МУҚАРРИЗИ РАСМӢ

ба диссертатсияи Ёрмирзозода Мунзифа Мирзоабдулло дар мавзун «Исмҳои чомеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ (таҳлили луғавию грамматикӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 6.2.Филология (6.2.1. Забони тоҷикӣ). –Хучанд, 2026. 188 с.

Мутобиқати мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи Ёрмирзозода Мунзифа Мирзоабдулло дар мавзун «Исмҳои чомеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ (таҳлили луғавию грамматикӣ)», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ манзур гардидааст, ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 6.2. Филология (6.2.1. Забони тоҷикӣ) комилан мутобиқат менамояд.

Мубрами мавзун таҳқиқ. Исм аз ҷумлаи ҳиссаҳои муҳимми нутқ дар ҳамаи забонҳои дунё буда, ҳазорсолаҳо боз дар мадди назари муҳаққиқон қарор дорад ва аз замони пайдоиши забоншиносӣ дар Ҳинди бостон то ба имрӯз доир ба паҳлуҳои муҳталиф ва вазоифи луғавию грамматикӣ он пажӯҳишгарон андешаронӣ менамоянд.

Аз нахустин андешарониҳои суҳаншиносони тоҷик, ки асосан дар луғатномаҳои форсӣ - тоҷикӣ инъикос шудаанд, пайдост, ки исм ҳамеша дар меҳвари таваҷҷуҳи луғатнигорон қарор доштааст.

Баъд аз он ки Инқилоби Октябр пирӯз шуд, дар қатори илмҳои дигар, забоншиносии тоҷик ҳамчун як бахши илми алоҳида ва мустақил густариш ёфт, ки дар заминаи он доир ба ҳар кадоме аз ҳиссаҳои нутқ таҳқиқотҳои ҷудогона сурат гирифт. Агар яке аз нахустин пажӯҳишҳо дар забоншиносии асри XX-и тоҷик рисолаи «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ»-и Саидризо Ализода бошад, аллакай дар он ба исм ва анвои он, минҷумла, исмҳои чомеъ таваҷҷуҳи махсус дода шудааст.

Мусаллам аст, ки дар давоми сад сола, ки забоншиносии тоҷик ҳамчун илми мустақил ба марҳилаи комилан нав ворид гардид ва ба дастоварду комёбиҳои бесобиқаву беназир шарафёб шуд, ҳамаи ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ ба маърази таҳқиқ кашида шуданд. Дар ин замина асарҳои муҳиму

мондагори сершумор арзи ҳастӣ намуданд, ки ин ҳама далели пешрафт ва равнақи лингвистикаи тоҷик дар садсолаи охир мебошад.

Дуруст аст, ки доир ба ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ садҳо мақолаву рисолаҳои алоҳида таълиф ва интишор шудааст. Аммо, дар баробари ин ҳама, ҳанӯз кам нестанд масъалаҳое, ки аз назари муҳаққиқон қанор монда, доир ба паҳлуҳои онҳо пажӯҳишҳои муҳимму бунёдӣ сурат нагирифтааст. Яке аз ин гуна мавзӯҳо исмҳои ҷомеъ ва масоили марбут ба онҳо дар забони тоҷикӣ мебошад, ки то кунун дар ин замина таҳқиқоти ҷашмрас рӯйи қор наомадааст.

Бо дарназардошти аз назари муҳаққиқон дур мондани исмҳои ҷомеъ дар забони тоҷикӣ ва мавҷуд набудани пажӯҳиши ҷиддӣ дар ин замина унвонҷӯ Мунзифа Ёрмирзозода ин масъаларо дар доираи рисолаи номзадӣ ба маърази таҳқиқ қашидааст, ки мубраму муҳим ва саривақтӣ мебошад. Зеро ба ҷуз он ки исмҳои ҷомеъ дар забони тоҷикӣ ҳанӯз таҳқиқ нагардидаанд, солҳои охир пажӯҳишҳо доир ба грамматикаи забони тоҷикӣ ниҳоят кам сурат мегирад. Аз ин рӯ, таҳқиқоти мавриди назар дар забоншиносии тоҷик саҳифаи тоза буда, шоистаи таҳсин ва қобили дастгирӣ аст.

Дарачаи наwgонии натиҷаҳои дар диссертатсия бадастамада ва нуқтаҳои илмие, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд. Навгонии илмӣ рисолаи мавриди тақриз иборат аз он аст, ки муаллиф дар заминаи маводди осори мансури адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик исмҳои ҷомеъро ба риштаи таҳқиқ қашида, доир ба вижагиҳои маъноиву сохторӣ ва грамматикӣ онҳо пажӯҳиши комплексӣ анҷом додааст. Зеро то кунун, ба ҷуз баъзе мақолаҳои алоҳида, доир ба исмҳои ҷомеъ дар забони тоҷикӣ ягон арзёбии ҷиддӣ сурат нагирифта буд. Аз ин рӯ, масоиле, ки перомунӣ исмҳои ҷомеъ забони тоҷикӣ дар рисола мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд, қомилан нава мубрам мебошанд.

Масъалаҳое, ки ба ҳимоя пешниҳод шудаанд, фарогири нуқтаҳои зайл мебошанд:

1. Исмиҳои ҷомеъ қабатҳои мухталифи семантикиро ташкил намуда, ифодагари мафҳуми шахсу ғайришахс ҳастанд ва мансуб ба гурӯҳи

калимаҳои сермаънову серистеъмол мебошанд.

2. Ин гурӯҳи вожаҳо аз ҷиҳати баромади забонӣ гуногун буда, як қатори онҳо аз забонҳои мухталиф иқтибосе шудаанд.

3. Аз лиҳози шаклу таркиб исмҳои ҷомеъ ба ду гурӯҳ таъсиф шудаанд, ки якум бидуни аломати грамматикӣ маънии ҷомеъро ифода менамоянд (мардум, халқ, рама ва ғ.), дувум ба воситаи формантҳои калимасоз (хонавода, хонадон, санглох ва ғ.).

4. Дар таркиби ҷумла ба вазифаи мубтадо омадани исмҳои ҷомеъ ва дар аксар маврид мувофиқати шакливу маъноӣ намудани хабар бо он.

Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаву таъсирҳои дар диссертатсия ифодаёфта. Натиҷа ва хулосаҳои, ки муаллифи диссертатсия ҳамчун дастовардҳои илмӣ дар натиҷаи арзёбии мавзӯи мазкур пешниҳод намудааст, дорои бунёди илмӣ устувор ва мантиқӣ қавӣ мебошанд. Ёрмирзозода Мунзифа бо таъкиди ба афкори забоншиносони ватанӣ хориҷӣ ва қорбасти намудани методу усулҳои таҳқиқ ба дастоварди назаррас ва аз ҷиҳати назариявӣ эътимодноқ, муваффақ гардидааст. Аз ин рӯ, хулосаҳои соҳиби рисола дорои асоси илмӣ буда, пешниҳодҳои он, бо назардошти бунёди илмӣ шоистаи эътимоду қобили қабул мебошанд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Сохтори диссертатсияи мавриди тақризи аз феҳристи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, фаслу зерфаслҳо, хулосаву феҳристи осори таҳқиқӣ ва рӯйхати интишороти муаллиф тарҳрезӣ шудааст.

Муқаддимаи рисола, тибқи талаботи мавҷуда, фарогири масоили мубрамияти мавзӯ, дараҷаи омӯхта шудан, мақсаду вазифаҳо, асосҳои назариявӣ, аҳаммияти амалӣ, методҳои таҳқиқу сарчашмаҳои он, навиноҳои илмӣ нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, саҳми шахсии довтолабӣ дараҷаи илмӣ ва ғайра мебошад, ки ҳар кадоме аз онҳо бо асосҳо ва далелҳои мушаххас баррасӣ гардидаанд, ки ин ҳама аз дақиққории муаллиф шаҳодат медиҳанд.

«Исмҳои ҷомеъ аз ҷиҳати ифодаи маъно» унвони боби аввали рисола буда, фарогири ҳашт фасл мебошад ва дар он муаллиф исмҳои ҷомеъ

ифодагари мафҳумҳои одамон, ҳешу ақрабо, қавму қабила, савораву лашкару катор, ҳайвоноту лавозимоти рӯзгорро, ки дар осори мансури адабиёти муосир корбаст гардидаанд, мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар оғози ин боби рисола доир ба истилоҳи «исмҳои ҷомеъ» ва ташреҳи он дар фарҳангномаҳо ва муродифоту мавқеи корбурдаш дар пажуҳишҳои забоншиносии форсу тоҷик ва рус маълумоти муҳим манзур намудааст.

Исмҳои ҷомеъ, ки мафҳуми одамон ҳастанд, асосан ба воситаи вожаҳои *мардум, халқ, издиҳом, аҳл, башар, миллат, ом//омм* ва ғ. ифода шуда, тибқи маълумоти муаллиф аксарашон калимаҳои сермаъно мебошанд, ки баъзе аз маънояшон исми ҷомеъ аст. Аз вожаҳои, ки дар ин боби рисола ҳамчун исми ҷомеъ мавриди ташреҳу таҳқиқ қарор гирифтаанд, аксарашон дар забони тоҷикии адабии муосир роиҷ буда, як гурӯҳи андакашон доираи корбурди маҳдуд доранд, ки унсури луғавии *дудхона* ба маънии «дудмон, хонавода ва табор» аз ҳамин шумор мебошад.

Боби дувуми рисола «Исмҳои ҷомеъ аз ҷиҳати баромади забонӣ» номгузори гардида, дар он ин гурӯҳи унсурҳои луғавӣ аз ҷиҳати баромади забонӣ ва ифодагари мафҳуми шахсу ғайришахс буданашон таҳлилу баррасӣ шудаанд. Аз баррасиҳои унвонҷӯ маълум мегардад, ки дар баробари исмҳои ҷомеи аслӣ, воҳидҳои забони дигареро метавон дучор омад, ки аз забонҳои арабӣ, русӣ ва туркиву муғулӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд. Мусаллам аст, ки дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳазорон вожаеро метавон пайдо намуд, ки аз забони арабӣ иқтибос шудаанд. Арзёбии муаллифи рисола нишон медиҳад, ки исмҳои ҷомеи арабӣ дар забони тоҷикӣ доираи истифодаи якнаво надошта, агар қисме аз онҳо серистеъмол бошанд, гурӯҳи дигар хусусияти архаистӣ доранд ва бештар дар асарҳои луғатномаҳо онҳоро дучор омадан мумкин асту бас. Аз ҷумла, ба гурӯҳи исмҳои ҷомеи камистеъмол вожаҳои *хамис, ямин, ясор, шурта, ғиё, ашира* ва ғ.-ро ворид намудан мумкин аст. Дар ин боб, ичунин исмҳои ҷомеи муарраби тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, ки муаллиф бо таъя ба маълумоти луғатномаҳо ва пажуҳишҳои, ки дар ин замина сурат гирифтааст, гунаи аслӣ ва шакли арабиашонро нишон

додааст. Исмҳои ҷомеи туркиву муғулӣ дар ин боб аз назари таҳқиқ гузаронида шудаанд ва ин гурӯҳи вожаҳо дар натиҷаи ҳамсоязистӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ иқтибос гардида, ағлабашон дар забони имрӯзаи адабӣ доираи истифодаи маҳдуд доранд ва бо он маъние, ки исми ҷомеъ ҳастанд, қариб қорбаст намешаванд.

Боби сеюм «**Хусусиятҳои сарфию наҳвии исмҳои ҷомеъ**» номгузори шуда, дар он масоили шаклгирии исмҳои ҷомеъ дар забони тоҷикӣ бо усули сарфӣ ва наҳвию сарфӣ, муносибати исмҳои ҷомеъ ва ҷамъ ва ғайра мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Яке аз масъалаҳои меҳварӣ дар ин боби рисола таваҷҷуҳ намудан ба масъалаи калимасозӣ дар заминаи исмҳои ҷомеъ мебошад. Ба ин масъала мароқ зоҳир намудани унвонҷӯ бесабаб набуда, калимасозӣ яке аз роҳҳои муҳим ва ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон ба шумор меравад. Махсусан, ташаккули калимаҳо бо ёрии пасвандҳо асоси таърихӣ дошта, бо эътирофи аҳли таҳқиқ, дар забони форсии миёна низ роҳи муҳимму асосӣ дар сохтани вожаҳо ба шумор мерафт.

Ҳамчунин дар ин боб ва зерфаслҳои он як қатор пасвандҳое ба маърази таҳқиқ қашида шудаанд, ки дар ташаккули исмҳои ҷомеъ нақши намоён дошта, дорои таърихи қухан мебошанд. Аксари ин пасвандҳои калимасоз махсуси исм буда, дорои собикаи чандҳазорсола мебошанд ва формантҳои **-зор, -сор, -бор, -истон, -дон** ва монанди инҳо аз ҳамин шуморанд ва дар осори хаттӣ, ки аз давраи бостон боқӣ мондааст, дучор меоянд. Ғайр аз ин, дар фаслҳои дигари ин боб масъалаи шаклгирии исмҳои ҷомеъ бо усули наҳвию сарфӣ, исмҳои ҷомеи мураккаби пайвасту тобеъ, исмҳои ҷомеи мураккаби арабӣ ва муносибати исмҳои ҷамъу ҷомеъ пажӯҳиш гардидаанд.

Масъалаи истифодаи исмҳои ҷомеъ ва мувофиқати хабар бо мубтадо низ ҷузъи таҳқиқоти боби сеюми диссертатсия маҳсуб ёфта, хусусиятҳои вижаи алоқии мувофиқат дар ҷумла нишон дода шудааст. Муаллиф дар ин зерфасл бо таъя ба сарчашмаҳои илмӣ муътамад нишон додааст, ки алоқии мувофиқат яке аз навъи алоқии тобеъ буда, бо воситаҳои грамматикӣ, аз ҷумла пасвандҳои ҷамъбандӣ, бандакҳои феълӣ хабарӣ сурат мегирад. Дар ин

қисмати таҳқиқ истифода аз усули муқоисавӣ мубтадои бо исмҳои ҷомеъ, ифодаёфтаҳо дар заминаи маводди забонии осори адабии классикӣ ва муносири тоҷик баррасӣ намуда, ба бардоште расидааст, ки дар забони тоҷикӣ исмҳои ҷомеи шахсу ғайришахс ба вазифаи мубтадо омада, мувофиқати онҳо бо хабар бештар пурра сурат мегирад.

Хулосаи диссертатсия фарогири 16 банд буда, муҳимтарин нуктаҳо ва натиҷагирҳои муаллиф дар заминаи пажӯҳиш перомунӣ вижагҳои луғавию маъноӣ ва сохтории исмҳои ҷомеъро дар забони тоҷикӣ дар бар мегирад.

Аҳамияти илмӣ, амалӣ ва иҷтимоии диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки то таълифи он дар забоншиносии тоҷикӣ пажӯҳиши комплексӣ доир ба вижагҳои морфологиву синтаксисии исмҳои ҷомеъ сурат нагирифта буд. Арзёбиҳои унвончӯ нишон медиҳад, ки исмҳои ҷомеъ дар забони тоҷикӣ як гурӯҳи калони воҳидҳои луғавиро ташкил намуда, дорои қабатҳои маъноӣ ва сохтори мухталиф ҳастанд. Ҳамчунин, дақиқ гардидааст, ки дар баробари исмҳои ҷомеи тоҷикиасл, исмҳои ҷомеи зиёдро дучор омадан мумкин аст, ки аз забонҳои арабӣ, туркиву муғулӣ ва русию аврупоӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд. Дар радифи вижагҳои морфологӣ хусусиятҳои синтаксисии исмҳои ҷомеъ, махсусан дар масъалаи мувофиқати мубтадову хабар таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Наشري натиҷаҳои таҳқиқ аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз ҷониби унвончӯ доир ба мавзӯи мазкур 15 мақолаи илмӣ таълиф гардидааст, ки аз онҳо 5 адад дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфтаанд. Мақолаҳое, ки ба нашр расидаанд, фарогири муҳимтарин нуктаҳо ва муҳтавои диссертатсия буда, далели анҷом ёфтани таҳқиқи комплексӣ перомунӣ исмҳои ҷомеъ дар забони тоҷикӣ мебошанд.

Мутобиқати барасмиятдорории диссертатсия ба талаботи муқарраргардида. Диссертатсияи Ёрмирзозода Мунзифа Мирзоабдулло дар мавзӯи «Исмҳои ҷомеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ (таҳлили луғавию грамматикӣ)» ба талаботи бандҳои 31 ва 33-юми Тартиби додани дараҷаҳои

илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021-ум, таҳти № 267 ба тасвиб расидааст, мутобиқат менамояд.

Автореферати диссертатсия бо истифода аз услуби илмӣ ва забони салису раво мураттаб гардида, дар он мазмуну мухтавои рисола ба таври диққатнишон дода шудааст.

Зикр намудан бамаврид аст, ки дар баробари он ки диссертатсия дар шаклу мундариҷаи хуб ва тибқи талаботи таълифи рисолаҳои илмӣ рӯйи кор омада, муаллифи он ба як қатор дастовардҳои назаррас ноил шудааст, баъзе камбудиву норасоиҳо ба назар расид, ки зикри онҳо ба мақсад мувофиқ аст:

1. Дар қисмати дараҷаи омӯзиши мавзӯ доир ба арзёбии масъалаи мазкур дар забони форсӣ, ба ҷуз аз Н. Березин, аз таҳқиқоти дигар ёд нашуда, танҳо ба пажӯҳишҳое, ки дар заминаи забони тоҷикӣ сурат гирифтаанд, иктифо шудааст.

2. Ба андешаи мо ба гурӯҳи калимаҳои аслии шомил намудани исмҳои чомеи муарраби тоҷикӣ ба мақсад мувофиқ аст. Зеро агарчи ин вожаҳо ба таҳаввулотӣ шаклӣ дучор гардида бошанд ҳам, маънии худро хифозат намудаанд. Чунонки вожаи **чунд** (гунд) ва **рамак** (рамак).

3. Дар қисмати ихтисораҳо танҳо номи фарҳангномаҳо зикр шудаанду ҳалос, ҳол он ки калидвожаҳои марбут ба мавзӯи таҳқиқ дар кор хеле фаровон истифода шудаанд.

4. Дар баъзе қисматҳои автореферати рисола масъалаҳо маҳдуд карда шудаанд, ки арзёбии онро наметавон дуруст ба мушоҳида гирифт.

Камбудиву норасоиҳои зикршуда асосан ҷузъӣ буда, аҳамияти илмиву амалии диссертатсияро наметавонанд камранг намоянд.

Хулоса, диссертатсияи Ёрмирзозода Мунзифа Мирзоабдулло дар мавзӯи «Исмҳои чомеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ (таҳлили луғавию грамматикӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 6.2. Филология (6.2.1. Забони тоҷикӣ) бо назардошти меъёрҳои таълифи рисолаи илмӣ таълиф гардида, ба талаботи Тартиби додани дараҷаи илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз

30-юми июни соли 2021-ум, тахти рақами №267 тасдиқ шудааст, мувофиқ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ, аз рӯи ихтисоси мазкур мебошад.

МУҚАРРИЗИ РАСМӢ:

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва фарҳанги муоширати Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Расулов С.М.

Суроға: 735020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Ҳисор, кӯчаи С.Раҷабов бинои 1/18;
Тел: (992) 11-116-74-47;
E-mail: srasulzoda73@gmail.com

Имзои С.М. Расуловро тасдиқ менамоям:

И.в.сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сиҷоатова М.Ғ.

Маълумот барои тамос:

Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6;
Тел.: (+992) 939-25-57-03; Сомона: <http://www.ddzt/tj>

«02» октябри соли 2026